

К.І. Новікова, аспірантка
Академії митної служби України, м. Дніпропетровськ

ПРОТЕКЦІОНІЗМ ТА ВІЛЬНА ТОРГІВЛЯ У МИТНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто деякі аспекти митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі та наслідки застосування митних тарифів для економіки країни. Узагальнено аргументацію стосовно доцільності проведення політики фритредерства та протекціонізму. Здійснено аналіз та визначено головні тенденції митної політики України протягом 1991-2008 років, розглянуто вплив інструментів митно-тарифного регулювання на деякі макроекономічні показники.

Ключові слова: митний тариф; зовнішньоекономічна діяльність; лібералізація; протекціонізм; фритредерство; торговельні бар'єри; зовнішньоторговельний оборот.

Постановка проблеми. Для України, яка перебуває на початковому етапі інтеграції до світової економічної системи та прагне посісти гідне місце у міжнародному поділі праці, проблема вибору зовнішньоторговельного режиму та того набору інструментів, який доцільно використовувати при державному регулюванні зовнішньої торгівлі, є особливо актуальною.

З огляду на постійні зміни у державному регулюванні зовнішньої торгівлі та зокрема у митно-тарифному регулюванні у наукових колах триває дискусія з приводу того, чи є лібералізація зовнішньої торгівлі на теренах України позитивним чинником економічного розвитку. Чи насправді вона суперечить стратегії захисту національного виробника? Як сумістити ці дві однаково важливі потреби сьогодення?

Мета статті – узагальнити позитивні та негативні наслідки використання митних тарифів при регулюванні зовнішньої торгівлі та визначити загальний підхід до застосування цього інструмента у майбутньому, враховуючи тенденції та перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичні та практичні аспекти державного регулювання зовнішньої торгівлі тарифними методами висвітлюються в працях Б. Бартлета, І. Бураковського, Ю. Дьоміна, І. Дюмулена, А. Данильцева, О. Єгорова, Я. Жаліло, Дж. Кейнса, П. Ліндєрта, Д. Менделєєва, Т. Мельника, В. Науменка, П. Пашка, В. Петті, В. Русскова, Д. Рікардо, А. Сміта, А. Сменковського, М. Фрідмена та інших.

Аналіз поглядів на регулювання зовнішньої торгівлі та думки окремих економістів свідчить, що всі вони поділяються на дві групи: прибічники протекціонізму (А. Сміт, Д. Рікардо, Б. Олін, Б. Баласа, Б. Бартлет) та прибічники фритредерства (Я. Жаліло, А. Сменковський, І. Дюмулен, Д. Менделєєв), причому перші наполягають на необхідності вжиття заходів щодо митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а другі відстоюють переваги вільного переміщення товарів, послуг та факторів виробництва між країнами.

Виклад основного матеріалу. Узагальнивши аргументи, які висувають прибічники вільної торгівлі та протекціонізму, можна викласти їх таким чином.

Найголовнішим аргументом прибічників протекціонізму є необхідність державного захисту молодих галузей промисловості від конкуренції з імпортерами, створення для них більш сприятливих умов порівняно з тими, в яких опинилися імпортери аналогічних товарів, без чого неможливо сформувати передумови для переходу від аграрного методу ведення господарства до власної національної індустрії. Безмитна торгівля з її неодмінним атрибутом – гострою конкурентною боротьбою – надзвичайно ускладнює спроби країни, що розвивається, вийти з зачарованого кола бідності та стати рівноправним партнером на світовому ринку товарів та послуг [6, с. 65].

Крім цього, протекціоністи висувають також й інші аргументи: потребу збільшити зайнятість населення, яка зменшується через завезення дешевих товарів із-за кордону; забезпечення національної незалежності у стратегічно важливих галузях економіки; необхідність забезпечити економічну безпеку країни в періоди міжнародної напруженості та зменшити залежність від іноземних держав.

Важливим аргументом на користь протекціонізму є боротьба з демпінгом, який завдає значної шкоди вітчизняному товаровиробнику та вимагає вжиття заходів з боку органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Прихильники протекціонізму відстоюють право вітчизняного виробника на внутрішній ринок, адже скорочення імпорту сприяє розширенню національного виробництва, зростанню зайнятості та ділової активності. Проте при цьому слід врахувати, що інші країни у відповідь на санкції проти їх товарів вживатимуть заходів у відповідь, що призведе до скорочення виробництва на експорт. Так сталося, наприклад, з Францією та Італією в ході тарифної війни наприкінці 80-х років XIX століття, а також з усіма розвинутими країнами під час існування торговельних бар'єрів у 30-х роках XX століття [2, с. 135].

Багато країн, особливо зі слабким економічним розвитком, використовують мито та митні збори як важливе джерело поповнення Державного бюджету, оскільки ці податки організаційно легше зібрати, ніж інші. Не є винятком і Україна, яка до 40 % доходів загального фонду Державного бюджету формує саме за рахунок мита та митних зборів, у той час як у розвинутих країнах лише 10 % доходів надходять з цих джерел.

Ще одним аргументом на користь протекціонізму є твердження, що країна з високими тарифами має шанс досягти більших поступок від своїх торговельних партнерів в обмін на їх зменшення, ніж країна, митні тарифи якої низькі або взагалі відсутні. З іншого боку, вітчизняні товаровиробники, отримавши протекціоністський захист, навряд чи погодяться відмовитись від свого привілейованого становища у порівнянні з іноземними компаніями та

будуть лобіювати свої інтереси, що спричинить додаткову напругу в суспільстві.

Митні тарифи можуть застосовуватись з метою захисту споживачів від неякісних товарів. Прикладом цього є заборона Європейським Союзом у 1989 році імпорту м'яса тварин, вигодованих із застосуванням гормональних стимуляторів росту. Заборона була суперечливою, оскільки переважна більшість вчених однозначно стверджувала, що застосування гормонів не містить жодного ризику для здоров'я людей. На думку фахівців з торгівлі з країн, що не є членами ЄС, дана заборона була несправедливим обмеженням торгівлі. Іншим прикладом була заборона імпорту до США 58 видів військової зброї штурмового призначення, приводом до чого було застосування такої зброї психічнохворими людьми [1, с. 217]. Метою захисту споживачів переслідували і заходи митно-тарифного регулювання в Україні. Так, з початку 1992 року до України спрямовувався імпорт готових харчових продуктів іноземного виробництва. Ці товари хоча і мали низьку ціну та привабливу упаковку, були неякісними та шкідливими для здоров'я. Лише скасування ряду пільг та встановленням ввізного мита та вимог щодо імпортованих товарів уряд досяг скорочення імпорту подібних товарів в Україну [4, с. 46-47].

Ще один аргумент на користь митних тарифів з позицій покращення умов міжнародної торгівлі полягає в тому, що за невеликої ставки мита, так званого оптимального тарифу, який запроваджується як на імпорт, так і на експорт, добробут країни буде вищим, ніж за умов вільної торгівлі. Але дана політика застосовується дуже обережно і лише в тому випадку, коли країна справді може вплинути на ціну експортованого товару, наприклад, як впливає Саудівська Аравія, встановлюючи податок на експорт з метою збільшення надходжень до Державного бюджету [3].

Прихильники свободи торгівлі аргументують свою точку зору таким чином. По-перше, протекціоністське ставлення до вітчизняних виробників руйнує стимули, створювані іноземною конкуренцією.

По-друге, прихильники фритредерства вважають, що протекціонізм перешкоджає взаємовигідному міжнародному поділу праці та інтернаціоналізації виробництва та створює атмосферу агресивної та войовничої конкуренції між країнами та наднаціональними об'єднаннями, які у відповідь на захисні обмеження інших держав змушені вводити ще більші обмеження. Як вже було зазначено вище, подібні заходи у відповідь можуть перерости у торговельні війни, які підривають стабільність міжнародної торгівлі.

По-третє, мито та митні збори, якими обкладаються іноземні товари, так чи інакше є тим тягарем, який стосується насамперед споживача цих товарів, адже вони повною мірою закладаються в ціну товару, і цей тягар буде тим суттєвішим, чим менше зможуть національні виробники забезпечити внутрішній ринок товарами, які заміщують імпортовані.

По-четверте, вільна торгівля сприяє розширенню виробництва, розвитку масового виробництва, відкриває нові ринки збуту, що в кінцевому підсумку

за рахунок ефекту масштабу виробництва призводить до падіння витрат виробництва та зменшення ціни товарів. Як доводить практика, економічний добробут малої країни знижується в результаті впровадження митного тарифу, добробут великої країни також знижується, якщо це не оптимальна ставка тарифу, а отже, прихильники фритредерства зауважують, що митний тариф уповільнює економічне зростання [5, с. 65].

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що заходи митно-тарифного регулювання як складову політики протекціонізму доцільно застосовувати в країнах, де здійснюється трансформація економіки на ринкових засадах, відбуваються структурні зрушення та відповідно є потреба у тимчасовій підтримці молодих галузей промисловості, що не є поки що досить конкурентоспроможними. Також подібні інструменти можуть стати невід'ємним елементом державного регулювання економіки в той час, як остання переживає депресію. Пізніше, при досягненні певного рівня конкурентоспроможності та визнання на світових ринках, політика протекціонізму втрачає свою ефективність та має бути замінена політикою поступової лібералізації зовнішньої торгівлі, ліквідації торговельних бар'єрів у вигляді тарифних та нетарифних обмежень.

Коротко проаналізуємо політику регулювання зовнішньої торгівлі в Україні за період існування її як незалежної держави. Розглядаючи розвиток митно-тарифного регулювання в Україні, слід зазначити, що його спрямованість постійно змінювалась від ліберальної до політики поміркованого протекціонізму.

У перші роки незалежності імпорнтний режим відзначався відносною простотою та ліберальністю. Щодо більшості тарифних позицій у Єдиному митному тарифі України передбачались досить низькі ставки (0-10 %), незначна частина товарів обкладалась за ставками 15-30 %, а на алкогольні та тютюнові вироби були запроваджені ставки мита 50 %. Справляння мита мало переважно фіскальні функції, наповнення бюджету відбувалось за рахунок валютної виручки та вивізного мита, а також високих ставок ввізного мита на рентабельну на українському ринку іноземну продукцію (підакцизних та високоліквідних товарів).

У 1994 році митна політика переорієнтовується на захист національної економіки від руйнівного впливу іноземних товаровиробників та закладаються основи узгодженої митно-тарифної політики, в процесі чого важлива роль відводиться новоствореній митно-тарифній раді. Так, були скасовані тарифи на товари, що не мали вітчизняних аналогів, але підвищені ставки імпортного мита на споживчі товари. Наприклад, високими ставками мита (30-40 %) обкладались сільськогосподарські машини, одяг, меблі, автомобілі, будівельні матеріали.

Період від 1996 до 1998 року можна охарактеризувати як зорієнтований на захист вітчизняного товаровиробника шляхом скасування національної системи преференцій та використання адміністративних та технічних заходів.

Починаючи з 1999 року, на який припадає пік протекціонізму, вживаються поступові заходи щодо лібералізації торгівлі. У цьому році постановою Кабінету Міністрів України затверджено Концепцію адаптації

законодавства України щодо законодавства Європейського Союзу, відповідно до якої митне регулювання визнано однією з пріоритетних сфер законодавства, від зближення яких залежить зміцнення економічних зв'язків України та держав – членів ЄС. Переглядаються ставки мита, знижуються ставки на сировину, а підвищуються на готову продукцію, аналоги якої випускаються в Україні. Відповідно до зобов'язань України перед ЄС знижено ставки ввізного мита на значний перелік виробів текстильної промисловості.

Прийняття у 2001 році Закону України “Про митний тариф України”, нового Митного кодексу України у 2002 році, приєднання до Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів сприяло наближенню методів митно-тарифного регулювання до світової практики та в цілому зробило митну політику прозорішою.

Починаючи з 2005 року урядом проводиться послідовна робота щодо приведення ставок ввізного мита до відповідності стосовно домовленостей щодо вступу до Світової організації торгівлі, у процесі якої за ініціативою Держмитслужби здійснюються заходи щодо зменшення ставок ввізного мита, встановлених на заборонному рівні, усунення надмірної деталізації та значної диференціації у розмірах ставок ввізного мита на однорідні товари, усунення невідповідності у встановлених специфічних ставках мита щодо бази оподаткування.

16 травня 2008 року Україна стала 152-м членом Світової організації торгівлі, успішно завершивши багаторічний переговорний процес. За 14 років переговорів Україна пройшла складний шлях економічних та структурних реформ, трансформації від адміністративно-планової до ринкової економіки. Було завершено двосторонні переговори про доступ до ринків товарів та послуг з 52 країнами – членами СОТ, прийнято більше 50 законів, необхідних для адаптації українського законодавства до вимог Світової організації торгівлі.

Таким чином, на сьогоднішній день митно-тарифна політика відповідає вимогам членства України в СОТ, при цьому вона є виваженою та спрямованою як на лібералізацію зовнішньої торгівлі та легалізацію тіньових потоків імпорту, так і на захист національного товаровиробника, а також на легалізацію торгівлі та збільшення надходжень до Державного бюджету.

Ефективне використання цих стратегічних переваг участі у багатосторонній торговельній системі, подальша інтеграція економіки України в Європейській економічній простір мають стати одними із головних завдань зовнішньоекономічної політики нашої держави на найближчу перспективу.

Отже, можна констатувати, що протягом останнього десятиліття в Україні відбулась стрімка трансформація митного тарифу України, що було пов'язано зі зміною зовнішньоторговельного режиму України від досить ліберального до помірно протекціоністського. Розглянемо вплив інструментів митно-тарифного регулювання на деякі макроекономічні

показники, а саме на зовнішньоторговельний оборот України протягом 1996-2007 років (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка зовнішньоторговельного обороту України
протягом 1996-2008 років**

Рік	Експорт товарів та послуг, млн. дол.	Імпорт товарів та послуг, млн. дол.	Зовнішньо- торговельний оборот, млн. дол.	Темп зростання зовнішньо- торговельного обороту, %	Темп зростання зовнішньо- торговельного обороту щодо базового року, %	Сальдо, млн. дол.
1996	14 400,8	17 603,4	32 004,2	–	100	–3 202,6
1997	14 231,9	17 128,0	31 359,9	97,99	97,99	–2 896,1
1998	12 637,4	14 675,6	27 313,0	87,10	85,34	–2 038,2
1999	11 581,6	11 846,1	23 427,7	85,77	73,20	–264,5
2000	14 572,5	13 956,0	28 528,5	121,77	89,14	616,5
2001	16 264,7	15 775,1	32 039,8	112,31	100,11	489,6
2002	17 957,1	16 976,8	34 933,9	109,03	109,15	980,3
2003	23 066,8	23 020,1	46 086,9	131,93	144,00	46,7
2004	32 666,1	28 996,8	61 662,9	133,80	192,67	3 669,3
2005	34 228,4	36 136,3	70 364,7	114,11	219,86	–1 907,9
2006	38 368,0	45 038,6	83 406,6	118,53	260,61	–6 670,6
2007	49 296,1	60 618,0	109 914,1	131,78	343,44	–11 321,9
січень- вересень 2008	62 406,1	72 690,2	135 096,3	122,91	422,12	–10 284,1

Джерело: таблицю складено автором за даними Державного комітету статистики України [7].

Як видно з таблиці, за останні 13 років зовнішньоторговельний оборот зріс більше, ніж у 4 рази – з 32 млрд. дол. у 1996 р. до 135 млрд. дол. у 2008 р. Проте темпи зростання експорту та імпорту не завжди були сталими, і це не в останню чергу пов'язано зі змінами у митній політиці держави та її зовнішньоторговельному режимі. Так, до 1996 року митно-тарифне регулювання було досить ліберальним, а середньоарифметична ставка мита сягала 6,3-6,7%. Починаючи з 1996 року, як уже зазначалось вище, запроваджуються протекціоністські заходи, спрямовані на захист національного товаровиробника, і, відповідно, зростає середньоарифметична ставка ввізного мита (11,52% у 1997 р., 12,54% у 1998 р.), що спричинює щорічне падіння як експорту, так і імпорту товарів та послуг як щодо рівня 1996 року, так і щодо кожного попереднього року. Лише у 2001 році обсяг зовнішньоторговельного обороту сягнув рівня 1996 року, що було викликане зменшенням загального рівня мита (середньоарифметична ставка складає 10,6% у 2001 р.) та приведенням ставок митного тарифу до відповідності

щодо Концепції трансформації митного тарифу України на 1996-2005 роки згідно з системою ГАТТ/СОТ. Значна лібералізація зовнішньоторговельного режиму призвела до значного зростання як імпорту, так і експорту, в результаті чого зовнішньоторговельний оборот становить більше 80 % ВВП. Важливо зазначити, що при цьому також відбувається збільшення сплати мита та надходжень до бюджету за рахунок легалізації контрабандних імпорتنих потоків.

Висновки. В усьому світі загально визнано, що зовнішньоторговельна лібералізація – традиційно позитивний чинник у ринковій економіці. Лібералізація імпорту – це можливість посилити конкуренцію на внутрішніх ринках і поліпшити стандарти споживання, засіб залучення нових технологій та матеріалів тощо. Лібералізація експорту, в свою чергу, дає змогу розширити ринки збуту для національних виробників, реалізувати наявні в країні порівняльні переваги, поживати їх боротьбу за конкурентоспроможність, одержати додаткові фінансові ресурси.

Конкуренція – ось головний інструмент позитивного впливу лібералізації зовнішньої торгівлі на економічний розвиток країни, а вона має бути чесною та рівноправною. Саме цього намагаються досягти країни світу, встановивши єдині принципи світової торгової системи ГАТТ/СОТ, що закладені у правові Угоди та інші документи (29 юридичних документів та 25 декларацій, рішень і домовленостей на рівні міністрів), які охоплюють практично всі сфери торговельної діяльності: від сільського господарства до текстилю й одягу, від послуг до урядових закупівель, а також норми, що регулюють митну оцінку, походження товару та інтелектуальну власність.

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що чим вище рівень економічного розвитку країни, чим багатша і різноманітніша система її господарських зв'язків, тим меншу роль відіграють у її митній політиці фіскальні мотиви, тим більше ця політика визначається комплексною стратегією створення для національної економіки сприятливих умов розвитку у майбутньому. І, як наслідок, посилюється роль митного тарифу та зростає його застосування як регулятора розвитку національної економіки, що дозволяє, полегшуючи чи ускладнюючи ввезення товарів у країну чи вивезення товарів з неї, впливати на товарні потоки, забезпечити збалансованість зовнішньоторговельного обороту, свідомо формувати товарну структуру, сприяти тому, щоб країна зайняла гідне місце у світовому поділі праці.

Отже, багатоплановість і специфіка впливу митного тарифу на розвиток зовнішньоторговельних відносин та економіки країни в цілому вимагають виваженого підходу до визначення рівня ставок митного тарифу та врахування при цьому усієї сукупності можливих економічних, політичних та соціальних наслідків.

Список літератури

1. Гіл. Міжнародний бізнес [Текст] : Конкуренція на глобальному ринку / Гіл, В. Л. Чарлз / пер. з англ. А. Олійник, Р. Ткачук. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 856 с.
2. Линдерт, П. Х. Экономика мирохозяйственных связей [Текст] / П. Х. Линдерт ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1992. – 520 с.
3. Кругман П. Р. Международная экономика. Теория и политика [Текст] : учебник для вузов / П. Р. Кругман, М. Обстфельд ; пер с англ. ; под ред. В. П. Колесова, М. В. Кулакова. – М. : Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 799 с.
4. Науменко, В. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні [Текст] / В. П. Науменко, П. В. Пашко, В.А. Руссков. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 394 с.
5. Свинухов, В. Г. Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности и таможенная стоимость [Текст] : учебник / В. Г. Свинухов. – М. : Экономистъ, 2005. – 271 с.
6. Управление внешнеэкономической деятельностью [Текст] : учебное пособие. – 2-е изд. / под общ. ред. А. И. Кредисова. – К. : ВИРА-Р, 2001. – 640 с.
7. <http://www.ukrstat.gov.ua> [Электронный ресурс].

Summary

Some aspects of the customs tariffs regulation of foreign trade and consequences of application of customs tariffs for the economy of country are considered in the article. The argumentation concerning the necessity of free trade policy and protectionism policy is generalized. An analysis is carried out and the main tendencies of customs policy in Ukraine during 1991-2008 are determined and influence of instruments of the customs tariffs regulation on some macroeconomic indexes is considered.

Отримано 25.03.2009